

עליזה עמיר והלה אתקין

מה בין דיון לוויכוח?

1. מבוא

השימוש בשפה הוא חלק מאינטראקציה חברתית בין המוען לבין נמעניו, ומשקף במידה רבה קונסנזוס בקרב המשתתפים לגבי ה"ערך" החברתי היחסי שלהם בהיותם דוברים ובהיותם שומעים. הסכמות אלה כפופות לסוגים שונים של אירועי דיבור ולנסיבות השיח שאירועי דיבור אלה משוקעים בהם.

במסגרות רבות, הן בתקשורת הן בשיח הנהוג בבית-ספר, מציינים בנשימה אחת את המילים 'דיון' ו'ויכוח' בצירוף 'תרבות הדיון והויכוח' ורואים בדיון ובויכוח חלק בלתי נפרד מן המכונה 'דיון בנושאים העומדים על סדר היום הציבורי'. כך למשל בתכנית הלימודים בעברית נכתב: "חשוב לעמוד על יסודות של **תרבות הדיון והויכוח**, ובהם הקפדה על הידברות והימנעות מהתנצחות" (ההדגשה במקור; תשס"ג: 64).

תרבות הויכוח שכיחה בחברה המערבית ובמיוחד במחוזותינו. באפינה את צביונו של השיח הציבורי בארצות הברית, טאנן (1999) טוענת כי השיח הרווח במדינות המערב דומה לשדה קרב. לדבריה, שיח זה מתנהל באווירה של עימות בלתי פוסק המתבטא בתרבות הויכוח. בתחומי שיח רבים המוסכמה הרווחת היא שהבעת התנגדות ומתקפה היא הדרך המיטבית לפתרון בעיות. טאנן מצביעה על השיח הווכחני השולט בכל תחומי החיים, ועל האופן שדימויים מלחמתיים משתלטים בו במהלך הויכוח על השיח ומעצבים את צורת החשיבה. טאנן (שם) טוענת עוד כי דימויים אלה גורמים לפרטים בחברה לראות באחרים ובעצמם לוחמים המשתתפים בקרב. תיאוריה אינם יוצרים הבחנה בין דיון לבין ויכוח, וניכר בדבריה שהשיח הציבורי נראה כוויכוח ולא כמסגרת שיח מאופקת יותר.

גם בישראל שיח המקום מצטייר כוויכוח ולא כדיון הן בעיני המתבונן מן החוץ הן מתוך התבוננות עצמית. בעיני המתבונן מן החוץ ישראל מצטיירת כזירה של התגוששות "ישראל היא מדינה שהמלט המחבר בין יסודותיה הוא הויכוח. התרבות הציבורית איננה אלא קופוניה אחת גדולה של מתיחת ביקורת [...] לא קשה להעלות על הדעת את הסיבות שבגללן נהפכה התרבות הישראלית ל'אזור נטול איפוק'. זוהי ארץ קשוחה, שוחרת ריב ומדון, שנלחמת ללא הפסקה על עצם קיומה [...] הסטטוס שלך בישראל אינו

נקבע על ידי כמות הכסף שיש לך אלא על ידי המידה שבה הצלחת להוכיח, לכולם מי חכם יותר ומי איננו פראייר של אף אחד" (הארץ, 20.4.2009, דיוויד ברוקס).

כאמור, גם בהתבוננות עצמית בשיח המאפיין את האינטראקציה בין ישראלים התמונה דומה. כך למשל בכתבה שפורסמה ב-ynet הכותבת, סמדר שילוני, דנה במאפיינים הבולטים בשתי תכניות טלוויזיה: "פופוליטיקה" (ערוץ 1) ו"מועצת החכמים" (ערוץ 10).¹ לדבריה, תכניות אלה "מתבססות על חיבתו של הישראלי המצוי להתווכח על כל דבר ולרוב משטיחות את הדיון הפוליטי". באשר לתכנית "פופוליטיקה" היא מציינת: "חברי הפנל שלה [...] התווכחו לקול צהלות הקהל באולפן". "תכנית זו", היא מוסיפה, "הפכה לשם נרדף לצעקות וליאני לא הפרעתי לך, אז אל תפריע לי". הכותבת אינה חוסכת מילים גם מן התכנית 'מועצת החכמים': "לזכותם המפוקפקת ייאמר שהם שומרים על מסורת הצעקות, הכניסה זה לדברי זה ושאר התחלואים שאפיינו את 'פופוליטיקה'". לדבריה, היא התקשתה לקלוט את תוכן הדברים בגלל הצעקות, ועל כן לא יכלה להעיד על איכותו (ynet 3.2.10, סמדר שילוני).

גם על פי המחקר (בלום-קולקה, בלונדהיים והכהן, 2002), מאופיין השיח הישראלי בתכניות אלה "בשיח הידוע לשמצה במחלוקת החריפה והגלויה שבו". לטענת החוקרים, היבטים מסוימים במידת ההתנצחות הנהוגה בתכניות אלה נטועים בדפוסי שיח קדומים, כדוגמת השיח בחברותא. הן בשיח בחברותא הן בתכנית פופוליטיקה מעדיפים סיטואציות של מחלוקת ואי-הסכמה. התרבות הישראלית מתאפיינת בהעדפה זו.

בלום-קולקה ועמיתיה (בלום-קולקה, בלונדהיים והכהן, 2002) וחמו (2006) סבורים כי הצלחתן של תכניות האירוח הללו נובעת מחיותן, מן הדרמטיות שלהן ומאופיין הסוער. תכניות אלה מממשות את ציפיותיהם של הצופים לצפות בשיח ארגומנטטיבי-לעומתי, על כן מעדיפים לשוות להן אופי סוער ולא להקפיד על סגנון שיח תרבותי מקובל. עם זאת, לפי בלום-קולקה ועמיתיה, ניתוח מדוקדק של התכנית מראה דיון רציני, שצופיה אינם יכולים לראות ולשמוע בשל הסגנון הרועש שלה. חמו (2006) מוסיפה כי בתכניות אלה האופי המשחקי והטקסי של הוויכוח הוא מסגרת מכילה המגבילה את חריפותו של העימות ומונעת השלכות חברתיות שליליות.

1. בתכניות אלה מופיעים אנשי חבר דיון (פנל) הדנים בנושאים העומדים על סדר היום הציבורי. במאמר מכונות תכנית אלה "talk shows" פוליטיות.

לטענתה, שיח זה מקדם את מטרות השיח: ליבון עמדות שונות וייצוג האינטרס הציבורי אל מול בעלי הכוח.

אנו סבורות כי לצופים מן השורה באירועי שיח, כגון פופוליטיקה, אין הכלים להבחין הבחנה מדוקדקת כל כך כפי שתיארו החוקרים. בשל אופיין הסוער של התכניות הללו, הצופים מתקשים לעקוב אחר הלוגיקה הפנימית של התוכן ולחלץ מן התכניות הללו את המהות ואת הרצינות העשויות לאפיין עיסוק במחלוקת. הצופים מתקשים להתעלם מסגנון השיח השולט בהן ולהבחין שתכניות אלה נועדו "לראות בשיח הפוליטי בידור. לכן יש עניין בשיח המחלוקת כשלעצמו ליצירת דרמה ובידור" (בלום קולקה, בלונדהיים והכהן, 2002). ואכן חמו מדגישה שההבחנה בין הוויכוח בתכניות אירוח הנושאות אופי של משחק לבין השיח הטבעי עשויה להיטשטש (2006). אם כן, כל מה שנוותר לצופה הפוטנציאלי הוא להתרשם מן המאפיינים הלוחמניים של השיח ולראות בו מודל לחיקוי גם בשיח הטבעי. יתרה מזאת מודל זה עלול לחבל ביכולת להשתמש בדגמים של דיון המאפשרים הידברות שעיקרה הקשבה ודיאלוג ולא התנצחות.

המאפיינים הלוחמניים הללו מתבטאים בטקטיקות תוקפניות ש"מומחים" לתקשורת ממליצים לנמעניהם על השימוש בהן. אלה נתפסות בתרבות הוויכוח בתור מטרה לעצמה. כך למשל, זייד, "יועץ עסקי ותקשורתי, בעבר ראש מועדון הדבייט באוניברסיטת חיפה" (זייד 2007: 9), מייעד את ספרו "לדבר בפני קהל" לדרכי התמודדות עם כל סוג של דיון וויכוח. בספרו אין הוא מבחין בין דיון לויכוח. בן-השיח מכונה "יריב". השימוש במילה זו שכיח אף בכותרות של פרקי הספר: "כיצד להתנגד בצורה אפקטיבית לדברי יריבך", "מציאת פגמים בהצעת היריב", "לתת מענה לחולשות היריב" ועוד. לאור האמור לעיל, אנו סבורות שבשל שכיחותן של המילים "דיון" ו"ויכוח" בשיח הישראלי ובשל כוחן להבנות מציאות חברתית-תרבותית, חשוב לדייק בשימוש בהן על-פי משמעויותיהן וכוונותיהן הפרגמטיות.

במאמר זה נציע הבחנה תאורטית בין דיון לבין ויכוח. להערכתנו, טרם נעשתה הבחנה הנשענת על תאוריות פרגמטיות מתחום חקר השיחה וחקר השיח ועל תאוריות ארגומנטטיביות.

2. ניתוח משווה

2.1 עיון סמנטי

נתחיל בעיון סמנטי בשורשים דו"נ ו-יכ"ח/וכ"ח. השורשים דו"ן, רי"ב, שפ"ט ויכ"ח/וכ"ח קשורים במקרא לתחום המשפט. בלשון המקרא השורשים הללו הם נרדפים במבנה של תקבולות. הנה דוגמות:

מיכה ו, ב: שָׁמְעוּ הָרִים אֶת רִיב ה' וְהֶאֱתַנְּנִים מִסְדֵי אָרֶץ כִּי רִיב לֹה' עִם עַמּוֹ וְעִם יִשְׂרָאֵל יִתְנַפֵּחַ.

ישעיהו ג, יג: נִצַּב לְרִיב ה' וְלַעֲמֹד לְדִין עַמִּים.

נראה כי השורשים הללו נושאים גוני משמעות של עימות. משורשים אלו נגזרו שמות שונים. מהשורש יכ"ח/וכ"ח נגזר השם "ויכוח", ומהשורש דו"נ – השם "דיון".

המילה "ויכוח" מופיעה במילונו של בן-יהודה, ומפורשת שם 'תוכחה'. כמו כן השימוש השכיח הוא במשמעות של "חליפות דברים וטענות ותשובות בין איש לחברו אודות עניין מהעניינים, אודות שאלה עיונית וכדומה". בן-יהודה מביא במילונו את התרגום למילה "ויכוח" בגרמנית *diskussion* ובאנגלית *disputation* *controversy*. בסוף הערך "ויכוח" מפנה בן-יהודה לערך "מחלוקת".

ב"מילון החדש" של אבן שושן (תשכ"ו) **וְפִיחַ** הוא 'חליפת דברים בין אנשים בעלי דעות שונות בעניין מסוים, פולמוס, טענות ומענות'.

ב"מילון ההווה" (תשנ"ה) **וְפִיחַ** הוא 'שיחה בין אנשים בעלי דעות שונות המתכוונים לשכנע זה את זה'.

בערך **פולמוס**, המשמש מילה נרדפת ל"ויכוח", מציג אבן שושן את משמעותה היסודית של המילה פולמוס ביוונית, מלחמה.

המילה "דיון" אינה מתועדת במילון בן-יהודה. ב"מילון החדש" של אבן שושן (תשכ"ו) נמצאת המילה "דיון" והסבריה הם אלה: שיקול, עיון וביורור מקיף בעניין מסוים.

ב"מילון ההווה" (תשנ"ה) **דיון** הוא 'ביורור בדרך של עיון ושיחה'.

השוואת הערכים במילונים הללו מלמדת שבמהלך השנים חל בידול סמנטי במשמעויותיהן של המילים: למילה "ויכוח" מייחסים כיום תכונות שליליות יותר ולמילה "דיון" מייחסים תכונות חיוביות יותר. בשל הבידול הסמנטי אפשר לכתוב כל אחד מסוגי השיח בשם נפרד.

עד כה עסקנו בהבחנה מנקודת ראות סמנטית. מאחר שהן הדיון הן הוויכוח מושתתים על מבנה השתתפות מסוים, אנו נשענות על חקר השיחה (Conversation Analysis) כדי לעמוד על ההבדלים בין שני סוגי השיח הללו מנקודת ראות זו.

2.2 עיון על פי חקר השיחה (מבנה ההשתתפות)

גישת חקר השיחה תופסת מקום מרכזי בחקר הלשון על היבטיה החברתיים (הריטג', 1984). מחקרים המבוססים על גישה זו התמקדו בשלב הראשון בשיחות יומיומיות, המוגדרות שיח טבעי (סקס, שגלוף וג'פרסון, 1974) ובשלב השני תחום זה התרחב לניתוח אירועי דיבור בסביבה מוסדית (פומרנץ ואטקינסון, 1984), כגון בתי משפט, בתי חולים, בתי הספר (השיח הכיתתי). העיקרון הבסיסי שחקר השיחה מבוסס עליו הוא מבנה ההשתתפות (participation framework). על-פי עיקרון זה אפשר לבחון את האינטראקציה התקשורתית לפי רצף של חילופי תורות (turn-taking).

בבסיס גישה זו עומדות כמה הנחות בסיסיות (הריטג', 1984) :

א. האינטראקציה מאורגנת בצורה מבנית על-פי דפוסים ברורים הקלים לזיהוי. דפוסים אלו אינם קשורים לתכונות או להתנהלות של אנשים מסוימים, אלא מעוגנים במוסכמות חברתיות. לפיכך הכרת נורמות הנהוגות בשיחה חשובה כדי שאנשים יוכלו ליישם את הפעילות התקשורתית.

ב. לכל אחד מן המשתתפים יש תרומה לשיחה המושפעת מן ההקשר. להקשר, לפי הריטג', יש שני תפקידים: הראשון – שכל דבר חדש שנאמר מסתמך על מה שנאמר לפניו, והשני – שכל דבר חדש שנאמר משפיע על מה שייאמר בתור הבא. כך למעשה כל פעולה של השותפים לשיחה משפיעה רבות על כיווני השיחה ועל התנהלותה.

תאוריית חקר השיחה תיארה את המנגנונים שעל פיהם הדוברים 'לוקחים' תור בדיבור (גרייטבאך, 1988). **המנגנון הראשון** הוא גלישה אל דברי הזולת, דהיינו מעבר מתור לתור בלא הפסקה. במצב זה אחד המשתתפים 'לוקח' תור באופן עצמאי בנקודת מעבר רלוונטית (transition-relevance place) סקס, שגלוף וג'פרסון, 1974). בן השיח מצטרף אל המבע של הדובר בהוסיפו מילה או צירוף שהדובר מחפש ובהשלימו את דבריו. אין כל כוונה להפריע או לשנות את הנושא או להשתלט על התור (מורטה, 1994), אדרבה התערבות כזו עשויה לבטא סולידריות ושיתוף פעולה. על כן גלישה לא תיחשב הפרעה.

דוגמה לגלישה (הגלישה מצוינת באמצעות הסימן =):

- * מראינת: ...כמו שאתה אומר יישארו =
- * מרואיין: = שלושה קורבנות =
- * מראינת: = של הקורבן המיועד הראשי, נאמר.

(מתוך עמיר, תשס"ה: 245)

המנגנון השני הוא חפיפה, כלומר המשתתפים מדברים בו־זמנית. טאן (1991) מבחינה בין שני סוגים של חפיפה: האחד – חפיפה שיש בה שיתוף פעולה (cooperative overlap), והאחר – חפיפה שבן־השיח מנסה לגזול מן הדובר את התור, לשנות את נושא הדיון ולהביע אי־הסכמה. טאן מכנה סוג כזה של חפיפה "חפיפה מתחרה" (competitive overlap) חפיפה כזאת עשויה לתפקד כמאתגרת וכמעצבת יחסים תחרותיים (חמו 2006). מורטה (1994) מכנה סוג זה של חפיפה "התפרצות משבשת"² (intrusive interruption). לטענתה, מהלך כזה הוא ניסיון אגרסיבי של בן־השיח לשלוט באינטראקציה ולאיים על הטריטוריה של הדובר, על כן חפיפה כזו תיחשב הפרעה.

דוגמה לחפיפה משבשת (החפיפה מצוינת באמצעות הסימנים { }):

- * מראיין: {כשאתה שומע}
- * מרואיין: { ולא לנסות }

(מתוך עמיר, תשס"ה: 88)

למרות האמור לעיל חפיפה יכולה לשקף גם דרגה גבוהה של סגנון שיתופי, שבו המטרה השיחתית של "המשתתף" היא לגלות דווקא תמיכה בדובר (גיימס וקלרק 1993; טאן 1986, 1994; חמו 2006). קוולי ומורי (1988) טוענים כי חפיפה יכולה להתפרש יותר בהיותה סגנון שיחתי ולא דווקא מאפיין של שליטה.

מבנה ההשתתפות הוא אחד התבחינים המרכזיים בהבחנה בין **דיון לויכוח**. בדיון נצפה כי המשתתפים יצייתו למבנה ההשתתפות המוסכם, שלפיו, מאפשרים לכל דובר לסיים את תורו, ורק אז התור עובר למישהו אחר. אם תהיה כניסה לדברי האחר, היא תיעשה באמצעות גלישה, בזיהוי נקודת המעבר הרלוונטית האפשרית. בדיון נצפה למעט מאוד חפיפות הנתפסות בתור הפרעה (intrusive interruption). חפיפות אלה תיחשבה לחריגה

2. תודה לפרופ' אלדעה ויצמן ולשולמית הרן על הצעתן לתרגום המונח.

ממבנה ההשתתפות המוסכם. אם בכל זאת תהיינה חפיפות, נצפה לחפיפות המבטאות שיתוף פעולה (cooperative overlap).

בוויכוח תהיינה הפרות רבות של מבנה ההשתתפות הנורמטיבי. אנו מציעות שני הסברים אפשריים, שונים בתכלית, להפרות אלה. הסבר אחד מתייחס למסגרת שיח זו המזמנת כר נרחב לדפוסי אתגור מאחר שהיא חורגת מהנורמות המקובלות. התנהגות מאתגרת היא כל התנהגות העשויה להתפרש בתור רמז שתפקיד מסוים לא נעשה כהלכה, ועל כן יש בה משום הטלת ספק בכושרו של בעל התפקיד לעשותו כמצופה (לבוב ופנשל, 1977 בתוך: ויצמן 2008).

ויצמן (1999; 2008) מצביעה על דפוסים שונים³ המאפיינים אתגור, אחד מהם הוא החפיפות שעיקרן הפרעה לבן-השיח. לפי ויצמן, חפיפות כאלה עשויות להיות מאתגרות מאחר שהן מתפרשות בתור חוסר קשב, ואי-שמירה על הנורמות המצופות.

הסבר אחר מתקשר לדפוסי שיח, המאפיינים תכניות דוגמת "פופוליטיקה". המשתתפים בתכניות אלה באים אליהן מראש בנורמות שיח אחרות. על פי הסבר זה, אין מסגרת זו מזמנת כר נרחב של דפוסי אתגור, מאחר שהוויכוח מעוגן במוסכמות חברתיות שבהן חפיפות אינטרוסיביות רבות וקטיעת דברי האחר הן דבר שבשגרה. מקצת מאפייני השליטה בוויכוח מתבטאים בהשתלטות על התור, במהירות התגובה ובזמן שהדובר נוטל בו לעצמו את רשות הדיבור. אם כן, בוויכוח מתנהל מאבק מתמיד על שליטה בשיח.

מאמר זה אימץ מחקר השיחה את הראייה שדיבור מאורגן לפי מערכת של לקיחת תורות, ומתאוריות פרגמטיות שתוצגנה בהמשך את הפרשנות הפרגמטית לניתוח המבעים בתוך הקשר.

2.3 עיון על-פי תאוריית הנימוס

מאחר שאנו מתמקדות בפונקציה החברתית של השפה, מתפקידו של ניתוח השיח לחשוף את הכוונות הפרגמטיות של המבעים, את תפקודם התקשורתי ואת הקשרם האינטראקטיבי בהתייחסות לתדמית הציבורית של המשתתפים בשיח (גופמן, 1967). כדי לעמוד על הקשר שבין תדמית ציבורית לבין שני סוגי השיח הנדונים נסתייע בתאוריית הנימוס.

מקובל להבחין בכמה גישות עיקריות לנימוס: הנימוס כחלק מכללי השיחה (לייקוף, 1973; ליץ, 1983); הנימוס כחווה שיחתי (פרייזר, 1990) והנימוס

3. הרחבה נוספת על דפוסי אתגור, ראו ויצמן 1999.

כשמירה על התדמית הציבורית (בראון ולוינסון, 1987; סקולון וסקולון, 1995). נעמוד כאן על הגישה הרלוונטית – הנימוס כשמירה על התדמית הציבורית (בראון ולוינסון, 1978, 1987; סקולון וסקולון, 1981, 1995).

2.3.1 הנימוס כשמירה על התדמית הציבורית

גישה מרכזית בתאוריית הנימוס מדגישה את השמירה על ה"פנים" (face), דהיינו על התדמית הציבורית. את התפיסה הזו מובילים בראון ולוינסון (בראון ולוינסון, 1978; 1987) וסקולון וסקולון (סקולון וסקולון, 1981, 1995). לפי בראון ולוינסון יש שני סוגים של תדמית ציבורית⁴:

תדמית שלילית (negative face) – רצונו של כל דובר לשמור על מרחב (טריטוריה) משלו, על עצמאות, על חופש פעולה ועל הימנעות מהכבדה.⁵

תדמית חיובית (positive face) – רצונו של כל דובר להיות רצוי ומוערך. לשיטתם של בראון ולוינסון ושל סקולון וסקולון, רוב פעולות הדיבור באינטראקציה התקשורתית עלולות לאיים על התדמית הציבורית של המשתתף בשיח. על כן על פי תאוריית הנימוס, דרוש ריכוך או פיצוי (בראון ולוינסון, 1978; 1987; וסקולון וסקולון, 1981, 1995). ככל שהפעולה מאיימת יותר על התדמית של המשתתפים, כך הדובר יבחר באסטרטגיית פיצוי גבוהה יותר.

בראון ולוינסון (1978, 1987) וגם סקולון וסקולון (1981, 1995) מצביעים על מערכות של כוח ומרחק חברתי, בתור משתנים, המשפיעים על סגנונות הנימוס וכך על הבחירות הלשוניות.

התפיסה המדגישה את הנימוס בתור שמירה על התדמית הציבורית של המשתתפים, מהותית להבחנה בין דיון לבין ויכוח. ויכוח הוא אינטראקציה תקשורתית שיש בה איום על התדמית של המשתתפים. על כן אפשר להגדיר את כל מהלכי הוויכוח במונחים של פעולות שליטה (control acts) (בלום-

4. סקולון וסקולון (1981, 1995) מעדיפים שלא להשתמש במונחים 'נימוס שלילי' ו'נימוס חיובי', כפי שהשתמשו בהם בראון ולוינסון, בשל מרכיב השיפוטיות העלול להטעות בהבנת המונחים הללו. במקומם הם מעדיפים להשתמש במונחים 'נימוס של כבוד' ו'נימוס של סולידריות'. בשנת 1995 עם הרחבת המודל הם בוחרים במונחים: 'מעורבות' לנימוס של סולידריות ו'עצמאות' לנימוס של כבוד.

5. 'הכבדה' היא התנהגות לשונית הכרוכה בחדירה לטריטוריה של הנמען, וכך היא מאיימת על תדמיתו הציבורית. היא מתבטאת בפעולות דיבור, כגון: הנחיות, הוראות, בקשות ואיומים. דרגת הכבדה עולה ככל שיש איום רב יותר על התדמית הציבורית של המשתתפים בשיח (עמיר 2010).

קולקה, 1990, ארווין-טריפ ועמיתים, 1990), ובתור כאלה הן נתפסות מאיימות על התדמית של המשתתפים.

בוויכוח מתנהלים מאבקי כוח ושליטה כדי לנצח. מבחינת יחסי הכוח המסר העקיף שהמתווכח משדר הוא: "מטרתי היא שתחשוב כמוני, ועליך לקבל את העובדות והדעות שאני חושב שהן נכונות". על כן כל הדרכים כשרות להשגת המטרה, כולל חדירה לטריטוריה של האחר. לכאורה המטרה היא לשכנע את האחר לשנות את עמדתו. אולם בוויכוח שינוי עמדות של אחד המשתתפים עלול להיתפס בתור תבוסה בשל האינטראקציה המבוססת מראש על מאפיינים של יחסי כוח.

האיום על תדמיתו הציבורית של המשתתף בוויכוח עולה, ככל שהחדירה לטריטוריה שלו עולה. אחת התוצאות עלולה להיות שימוש ברטוריקה של לוחמנות, המתבטאת גם בפעולות דיבור, כגון האשמות, הוראות ואיומים. הדיון מושתת על יחסי כוח שוויוניים ועל דיאלוג בין שותפים לשיח. המסר שמשדר המידיין הוא: "מטרתי היא להבין מה אתה אומר, למדוד את דעותי מול דעותיך ולנסות לייצר מחשבה חדשה ומתקדמת יותר מנקודות המוצא ששנינו התחלנו בהן".

החשש לתדמית הציבורית של המשתתפים יכול להיות גם בדיון, אך מהיבט אחר. המשתתפים מעוניינים שיישמר הערך החברתי שהם תובעים לעצמם. הם רוצים שיראו בהם אנשים שהשכילו לשכנע וששלטו היטב בסוגיית הדיון. הדובר מעוניין שנמעניו ייווכחו שטיעונו והנמקותיו הם בעלי ערך תוכני ואינטלקטואלי.

בדיון לא חשובה רק התדמית העצמית של המשתתפים, אלא גם התדמית הציבורית של המשתתפים האחרים, ולכן הם מקפידים לשמר אותה ולא לפגוע בה. על כן במסגרת שיח של דיון יימנעו המשתתפים מפעולות המאיימות על התדמית הציבורית של המשתתפים האחרים, כגון מהכבדה על המשתתפים, ומחדירה לטריטוריה שלהם.

כאמור, אחד העקרונות של תאוריית הנימוס הוא שכל שיש איום על התדמית הציבורית, כך הדובר ישתמש בדרגת פיצוי גבוהה יותר. על פי תפיסה זו, כשיש חשש לתדמית הציבורית בדיון, דרגת הפיצוי תהיה גבוהה, והדוברים ישתמשו באמצעי ריכוך לצמצום האיום. לעומת זאת בוויכוח נהיה עדים לפעולות דיבור רבות המאיימות על התדמית. כך למשל פעולות המאיימות על התדמית השלילית הן הנחיות, הוראות, בקשות, איומים שיש בהן משום הכבדה וחדירה לטריטוריה של האחר. בוויכוח דרגת הפיצוי תהיה נמוכה ביותר, וכמעט לא ייעשה שימוש באמצעי ריכוך.

2.3.2 פעולות דיבור

תאוריית פעולות הדיבור אף היא מרכזית למאמר זה, מאחר שהיא מאפשרת מיון שיטתי של כוונות תקשורתיות ועוסקת בדרכים שבאמצעותן כוונות אלה מוצפנות בטקסט הדבור או הכתוב. התובנה הראשונה שהציעו אוסטין וסרל (אוסטין, 1962; סרל, 1969; 1975) הייתה שביטויים לשוניים הם בעלי יכולת למלא סוגים מסוימים של פעולות תקשורת, כגון הצהרת הצהרות, שאילת שאלות, מתן הנחיות, התנצלויות, הבעת תודה וכדומה.

מבחינה לשונית אפשר לממש כל פעולת דיבור שיש לה השלכה במישור היחסים החברתיים. מימוש זה נעשה באמצעות מגוון דרכים המובחנות ביניהן על-פי מידת ישירותן. כך אפשר לממש פעולת דיבור נתונה בדרכים מפורשות ובדרכים עקיפות (סרל, 1975).

בראון ולוינסון (1978, 1987) טוענים כי יש לצפות לעקיפות כשהפעולה טומנת איום על דימויו הציבורי של השומע. מבעים עקיפים מוסכמים עשויים לרכז את הפגיעה בדימויו של השומע. מידת הריכוך הנדרשת מן הדובר במילוי פעולת הדיבור עשויה להשתנות על פי הנסיבות. היא יכולה גם להיקבע על פי הנורמות החברתיות-תרבותיות של חברת הדוברים. מאחר שהן בדיון הן בוויכוח הנושאים שנויים במחלוקת, פעולת הדיבור הדומיננטית של המשתתפים היא **טענה** בעניין מסוים שמטרתה לשכנע את הנמען. כלומר, שתי מסגרות השיח – הדיון והוויכוח – נתפסות בתור אינטראקציות לשוניות בעלות כוונות ומגמות דומות, אך בכל זאת ניכר הבדל ביניהן. בחלק זה בחרנו להתמקד בפעולת דיבור של אי-הסכמה מאחר שהיא מאפיינת את סוגי השיח הנדונים, ומאחר שיש בה כדי לחדד את ההבחנה בין הדיון לוויכוח.

2.3.2.1 אי-הסכמה

פעולת דיבור העשויה לאפיין את השיח בקבוצה היא הבעת אי-הסכמה. פעולת דיבור זו חקרה ריס-מילר (ריס-מילר, 2000). היא בדקה את פעולת האי-הסכמה מנקודת המבט התאורטית של בראון ולוינסון (בראון ולוינסון, 1987), שצוינה לעיל.

הנחותיה המוקדמות היו שאי-הסכמה מטבעה היא פעולה המאיימת על התדמית הציבורית (face), ובכך היא מסכנת את הסולידריות שבין הדובר לנמען. היא יוצרת רצף הנע מהסכמה מלאה, דרך הסכמה חלקית ועד אי-הסכמה חריפה.

אִי־הסכמה חריפה עלולה להתרחש כשדבריו של אחד הדוברים פוגעים בדימוי הציבורי של דובר אחר ומערערים את תחושת הערך העצמי שלו. הוא מבטא אִי־הסכמה כדי להגן על הדימוי הציבורי שלו למרות הפגיעה האפשרית בנמען. החרפתה של האִי־הסכמה נעשית באמצעים לשוניים שונים, כגון שאלות רטוריות, מגבירים (intensifiers), שימוש ב"אתה" בלשון ציווי וכן באוצר מילים הנושאות אופי שיפוטי. לפי הרצף שהציבה ריס־מילר, נוכל לסווג את כיוון השיח, אם פניו לדיון או לוויכוח.

נקודות המוצא שלנו הן כי בדיון ובוויכוח כאחד יש אִי־הסכמות והן לגיטימיות בהחלט, וכי בשני סוגי השיח הללו יש חשש לאיום על התדמית הציבורית של המשתתפים. עם זאת האִי־הסכמה מתבטאת בצורה שונה בכל אחד מסוגי השיח הללו. כדי שפעולת האִי־הסכמה תתמלא בשימורה של הרמוניה חברתית והימנעות מפגיעה בתדמית הציבורית של המשתתפים בדיון, עשוי הדובר להשתמש במרככים לאִי־הסכמה, כגון הערה חיובית, הומור, כינויים בגוף ראשון רבים והסכמה חלקית. באמצעות השימוש בסמנים הלשוניים הללו מרחיב הדובר את הסולידריות עם הנמען בהראותו כי הוא חולק עמו אותם רצונות, או שהם שייכים לאותה קבוצה למרות האִי־הסכמה ביניהם. הדובר בדיון יכול להשתמש גם בשאלות במקום קביעות, בהעדפה של מבעים מקדימים, כגון "אני חושב", במאייכים כגון "ייתכן", "לא בדיוק" ובפעלים המבטאים אִי־ודאות. בשימוש בצורות האלה של הצטנעות והתרחקות מאִי־הסכמה, הדובר מונע הכבדה על עצמאותו של הנמען.

בוויכוח תהיינה אִי־הסכמות רבות יותר מבדיון, ובמונחיה של ריס־מילר – אִי־הסכמות חריפות. מאחר שבוויכוח הנימוס והשמירה על הסדר החברתי אינם מטרות־על, אפשר לצפות שתימצאנה פעולות דיבור הנגזרות מאִי־הסכמה חריפה, כגון האשמה, נזיפה – "אל תפריע לי, תן לי לדבר, עכשיו תורי", בשימוש ב"אתה", בלשון ציווי או בכוח של האשמה.

הן בדיון הן בוויכוח פעולת הדיבור הדומיננטית היא **לטעון** (argue) בעניין מסוים כדי לשכנע את הנמען. בתהליך השכנוע המתבצע בפעולה זו נתמקד בסעיף הבא.

3. ארגומנטציה

הארגומנטציה היא התנהגות לשונית הנובעת מן ההכרה בקיומן של דעות מגוונות, ועל כן היא מרכזית בדיון ובוויכוח. חקר הארגומנטציה עשוי לסייע לנו להמשיך ולחדד את ההבחנות שבין שני סוגי השיח הנדונים. במהלך המאה הקודמת התמקד חקר הארגומנטציה במבנה המבעים ובסדר הטיעון.

טולמין הגדיר שלבים ביצירתו של טיעון מיטבי הכולל: טענה, נתונים, הרשאה ומסקנה (טולמין, 1958). במודל זה האינטראקציה עם הנמען אינה מודגשת. אין הוא מתחשב בשני הצדדים המעורבים בארגומנטציה, אלא מתמקד בצדו של הטוען ולא במי שעשוי להתנגד לו (אנדיירסן 2006).

פרלמן ואולברכט-טייטקה (1958: 31–36) ב"רטוריקה החדשה" הדגישו את ההיבט הדיאלוגי. לשיטתם, איכות הטיעון תלויה בהתאמתה לעמדת הנמען. התאמה זו כרוכה בשימוש של המוען בנתונים ובמידע המקובלים על הנמען וביצירה של מכנה משותף עמו כדי להגביר את מידת השכנוע.

התפתחות בחקר הארגומנטציה הגיעה מכיוונה של הפרגמה-דיאלקטיקה. תאוריה זו משמשת לניתוח של ארגומנטציה ולהערכתה הלכה למעשה. בעבור הפרגמה-דיאלקטיקנים, טיעון הוא חלק מהליך ליישוב חילוקי דעות באמצעות דיון מובנה ומסודר (ון אמרן 1992). ון אמרן וגרוטנסדורסט (1999) רואים בתהליך הטיעון מסגרת שיח, המשוקעת מטבעה בהקשר ספציפי ובסביבה חברתית, ועל כן היא נושאת אופי דיאלוגי. הם רואים בארגומנטציה פעילות חברתית, קוגניטיבית ורציונלית. מבחינה חברתית המניע להשתתפות באינטראקציה מעין זו הוא אי-הסכמה בין השותפים לשיח או נקודות מבט שונות על-אודות הסוגיה הנדונה. מבחינה קוגניטיבית הפעילות כוללת בנייה של טיעון והערכתו. הם מדגישים את האינטראקציה המתקיימת בין הצדדים יותר מאת השמירה על התבנית הטיעונית. מבחינה רציונלית הטוען מניח במהלך טיעון שהנמענים יבקרו ביקורת הגיונית בהערכתם את דבריו, שאם לא כן, אין כל טעם בפתיחת מהלך כזה. גישה זו מחזקת את ההיבט הדיאלוגי של הטיעון. הממד הפרגמטי של אסכולה זו קיבל את השראתו בין היתר מתאוריית פעולות הדיבור (ון אמרן וגרוטנסדורסט 1984; 2004).

גם וולטון, (2000) מציג תפיסה דיאלוגית, אך הוא מוסיף לתפיסה זו **את השינוי העשוי להתחולל במהלך הטיעון** באמצעות דיאלוג, שהצדדים שואפים להגיע בו להנמקה משותפת. תפיסה זו מדגישה את השיתוף המתרחש באינטראקציה הארגומנטטיבית.

בעקבות הפרגמה-דיאלקטיקנים ובעקבות הגישה הדיאלוגית אנו סבורות כי אינטראקציה שיחתית של דיון שונה במהותה מאינטראקציה תחרותית המאפיינת את הוויכוח. לדיון יש מאפיינים דיאלוגיים, שבבסיסם המשתתפים נמנעים מפגיעה בתדמית הציבורית של השותפים לשיח ומפגיעה בתדמיתם שלהם, על כן אין הם משתמשים ברטוריקה חלולה ובהתמקדות ב"עצמי". אדרבה: בדיון המשתתפים מקפידים על הנמקה

לוגית, הם שוקלים את טיעוני המתנגדים ואינם דוחים אותם על הסף. ההצלחה בתקשורת הבינ-אישית היא חלק ממטרות הדיון, ולא הדרתו החברתית של בן-השיח המתנגד, כפי שקורה באינטראקציה וכחנית.

מטרתו של הדיון היא להעמיק בנושא מסוים על היבטיו השונים, שהצדדים שואפים להגיע בו להבנה משותפת ולא דווקא להציג תפיסה דיכוטומית, האופיינית לוויכוח. התכוונות לשיחה הנחשבת לדיון, תטמון בחובה שאלות, כגון: "כיצד הדברים ששמעתי עד כה מתקשרים למה שאני יודע?", "אילו תובנות יש לי מן המידע החדש?", "אולי יש צדק בדבריו?", "במה אני יכול להוסיף על מה ששמעתי?", "במה אני יכול לתרום לדיון?", "אולי אפשר להציע זווית ראייה נוספת?", "אם אינני מקבל את הדברים שנאמרו, אילו נימוקים משמעותיים יש לי כדי להדגיש צד אחר?".

לעומת זאת הכוונה העיקרית של המתווכח היא "לשכנע" את העומד מולו לוותר על עמדותיו ועל דעותיו ולקבל על עצמו את דעותיו שלו. הוויכוח מעצם הגדרתו מפעיל מנגנון הוכחה, היוצר אינטראקציה של מאבק. במהלך הטיעון עשויות להופיע במחשבתו של הטוען שאלות, כגון "איפה הוא טועה?"; "מהי נקודת התורפה שלו, וכיצד אוכל לנצל אותה כדי לנצח בוויכוח?". המתווכח אינו שואל את עצמו "האם אני צודק?", הוא משוכנע בצדקתו ומתעלם מכשלים לוגיים ברעיונותיו, גדולים ככל שיהיו. אחת התוצאות של חשיבה זו היא שיח, שהשדה הסמנטי בו רווי במטפורות מעולם המלחמה וההתנצחות, כפי שאנו מרבים לראות בשיח הפוליטי (עבאדי, תשנ"ח).

4. סיכום

פתחנו מאמר זה בציון האי-נחת שלנו מהיעדר הבחנה שיטתית בין ויכוח לדיון הן בשיח הציבורי הן בספרות המקצועית. לתפיסתנו, כריכתם של הדיון והוויכוח זה בזה משפיעה במידה רבה על השיח הציבורי המאופיין ברטוריקה לוחמנית.

מאחר שאנו מאמינות כי בכוחן של המילים להשפיע על הבניית המציאות שלנו, ייחסנו חשיבות רבה לעריכת הבחנה בין דיון לוויכוח. הבחנתנו נשענת על תאוריות פרגמטיות ועל תאוריות ארגומנטטיביות. העיגון התאורטי אפשר לנו לערוך הבחנה ברורה המביאה בחשבון רכיבים, כגון מבנה השתתפות, דפוסי נימוס ושליטה ומאפיינים ארגומנטטיביים. אם כן, **הדיון** מתאפיין בציות למבנה ההשתתפות המוסכם ובהימנעות מחפיפות משבשות. המשתתף בדיון יימנע מפעולות המאיימות על הדימוי הציבורי של הזולת ושל עצמו על-ידי שימוש במרככים. כמו כן הדיון מושתת על יחסי כוח

שוויוניים, ולכן הוא נושא אופי דיאלוגי. **בוויכוח** לעומת זאת נהיה עדים להבניית כוח כדי לנצח באמצעות חפיפות משבשות, השתלטות על השיח ושימוש בפעולות דיבור המאיימות על הדימוי הציבורי של השותפים לשיח. אנו מקוות שאנשים יפתחו מודעות להבחנות אלה ויאמצו את תרבות הדיון ולא את תרבות הוויכוח,⁶ מתוך אמונה כי הקניית הרגלי שיחה ודיון היא מרכיב חשוב בחינוכו של כל אזרח במדינה דמוקרטית, בעיקר על רקע השוני התרבותי והגיוון הרב המאפיינים את החברה הישראלית. המודעות להבחנה בין דיון לבין ויכוח ויישומה הלכה למעשה עשויה לאפשר הזדמנויות לבחינה משותפת של בעיות, של דעות ושל רעיונות ולהעמקתם של הסובלנות ושל הכבוד ההדדי.

מילונים

- אבן שושן (תשכ"ו), אבן שושן אברהם, **המילון החדש**, ירושלים, קרית ספר.
- אבן שושן (2003), אבן שושן אברהם, **מילון אבן שושן** מחודש ומעודכן לשנות האלפים, הוצאת עם עובד, כנרת זמורה-ביתן דביר וידיעות אחרונות.
- בן-יהודה (תש"י), בן-יהודה אליעזר, **מילון העברית הישנה והחדשה**, מהדורה מיוחדת להסתדרות המורים העבריים בישראל, ירושלים, תלפיות, הוצאת ספרות לעם.
- מילון ההווה (תשנ"ה)** בהט שושנה ומישור מרדכי, **מילון ההווה, ירושלים, ספרית מעריב ואיתיבב**.

6. כביטוי מעשי לתאוריות, שהתבססו עליהן ולתפיסתנו האידיאולוגית, פיתחנו מחוון להערכת דיון שנבדק בימים אלו במסגרת מחקר מקיף במערכת החינוך (בבתי ספר ובמכללות). את המחווין ואת תוצאות המחקר – נציג במאמרים שייכתבו בעתיד.

רשימת מקורות

- אוסטין (1962)
Austin, John. I., *How to do things with words*, Oxford: University Press.
- אנדרייסן, (2006)
Andriessen, Jerry, "Arguing to Learn" in: K. Sayer (ed.) *Handbook of learning Sciences*, Cambridge: Cambridge University press, pp. 443–459.
- ארווין-טריפ, גואו ולמפרט (1990)
Ervin-Tripp Susan, Jiansheng Guo & Martin Lampert, "Politeness And Persuasion in children's control acts", *Journal of Pragmatics* 14, pp. 307–331.
- בלום-קולקה (1990)
Blum-Kulka Shoshana, "You don't touch lettuce with your fingers: parental politeness in family discourse", *Journal of Pragmatics* 14, pp. 259–288.
- בלום-קולקה, בלונדהיים והכהן (2002)
Blum-Kulka Shoshana, Menahem Blondheim & Gonen Hacohen, "Traditions of dispute: from negotiations of talmudic texts to the arena of political discourse in the media", *Journal of Pragmatics* 39, pp. 1569–1594.
- בראון ולוינסון (1978)
Brown, Penelope & Stephen C. Levinson, *Universals in Language usage: Politeness phenomena*, In Goody, E. N. (ed.), *Questions and politeness* Cambridge: Cambridge University Press, pp. 56–289.
- בראון ולוינסון (1987)
Brown, Penelope & Stephen C. Levinson, *Politeness: some universals in Language usage*, Cambridge: Cambridge University Press.
- גופמן (1967)
Goffman, Erving, *Interactional ritual: Essays on face to face behavior*, New York: Doubleday.
- גיימס וקלרק (1993)
James Deborah, & Clarke Sandra, "Women, men and interruptions: Acritical review", In Deborah Tannen (ed.), *Gender and conversational interaction*, New York: Oxford University Press pp. 231–280.
- גרייטבאצ' (1988)
Greatbatch David, "A turn-taking system for British news interviews", *Language in Society* 17, pp. 401–430.
- הריטגי (1984)
Heritage, John, *Garfinkel and ethnomethodology*, Cambridge: Polity Press.

וולטון (2000)

Walton, David N., "The place of dialogue theory in logic, computer science and communication studies", *Synthese* 123, pp. 327–346.

ויצמן (תשנ"ז),

ויצמן אלדעה, השיח העיתונאי בעברית החדשה: סביבות רוויות. בתוך י" ברטולילה (עורך), **שי להדסה**, (עמ' 211 – 227). באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון.

ויצמן (1999),

ויצמן אלדעה, "הריאיון החדשותי בטלוויזיה הישראלית: התגבשות דפוסי אתגור", **העברית שפה חיה ב'**, ג' טורי ור' בן שחר (עורכים), חיפה: אוניברסיטת חיפה (עמ' 135 – 156).

ויצמן (2008)

Weizman, Elda, *Positioning in media dialogue*, Amsterdam & Philadelphia: Benjamins.

ון אמרן (2001)

Eemeren, Hendrik Frans van , "The State of the Art in argumentation theory", In: van Eemeren, F. H. (Ed.) *Crucial Concepts in Argumentative Theory*, Amsterdam: Sic Sat. pp. 11–26.

ון אמרן וגרוטנסדורסט (1984)

Emeren, Frans. H. van and Grootendorst, Rob, *Speech Acts in Argumentative Discussions*, Dordrecht: Foris.

ון אמרן וגרוטנסדורסט (1992)

Eemeren, Hendrik Frans van & Grootendorst, Rob, *Argumentation, communication, and fallacies: A Pragma-Dialectical perspective*, N.J: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

ון אמרן וגרוטנסדורסט (1999)

Eemeren, Hendrik Frans van & Grootendorst, Rob, "Developments in argumentation theory", In J Andriessen & P.Coier (Eds.) *Foundations of argumentative text processing*, Amsteden: Amsterdam University Press.

ון אמרן וגרוטנסדורסט (2004)

Eemeren, Hendrik Frans van & Grootendorst, Rob, *A systematic theory of argumentation: the pragma-dialectical approach*, Cambridge: Cambridge University Press.

זייד (2007), זייד יניב, **לדבר בפני קהל**, כתר הוצאה לאור.

זיימנו אלכסנדרה, רודריגז-בוגלו ודוציל (2000)

Jimenez-Alexandre Pilar M., Anxela Rodriguez- Bugallo & Richard A. Duschl, "Doing a lesson or doing science – Argument in High School Genetics", *Science Education* 86, pp. 314–342.

חמו (2006)

חמו מיכל, קונפליקטים בשיח, שיח בקונפליקט: וכחנות בשיח תכניות מלל בישראל, **קשר 34**, המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית ע"ש אנדראה וציארלס ברונפמן, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, (עמ' 151 – 159).

טאנן (1986)

Tannen Deborah, *That's not what I meant! How conversational style makes or breaks your relations with others*, New York: William Morrow.

טאנן (1991)

Tannen Deborah, *You don't understand: women and men in conversation*, London: Vigaro Place.

טאנן (1994)

Tannen Debora, *Gender and discourse*, New York: Oxford University Press.

טאנן (1999)

טאנן דבורה, **מעימות להידברות**, תל אביב, מטר.

טולמין (1958)

Toulmin Stephen E., *The Uses of Argument*, Cambridge: Cambridge University Press.

ליקוף (1973)

Lakoff, Robin, *The logic of politeness; or minding your q's*, Chicago: Linguistic Society.

ליצ'י (1983)

Leech, Geoffrey, *Principles of pragmatics*, New York: Longman.

מורטה (1994)

Murata Kumiko, "Intrusive or co-operative? A cross cultural study of interruption", *Journal of Pragmatics* 21 pp. 385–400.

מורי וקובלי (1988)

Murray Stephen O. & Covelli, Lucille H, "Women and men speaking at the same time", *Journal of Pragmatics* pp 11–103.

ספנסר-אוטי (1992)

Spencer-Oatey, Helen, *Cross-cultural politeness: British and Chinese of tutor-student relationship*, Unpublished Ph.D. thesis, Lancaster University.

סקולון וסקולון (1981)

Scollon, Ron & Suzanne Wong, Scollon, *Narrative, literacy and face in interethnic communication*, Norwood, New Jersey: Ablex.

סקולון וסקולון (1995)

Scollon, Ron & Suzanne Wong, Scollon, *Intercultural communication: a discourse approach*, Oxford: Basil Blackwell.

סקס, שגלוף וג'פרסון (1974)

Sacks Harvey, Emanuel Schegloff & Gail Jefferson, "A Simplest systematic for the organization of turn-taking for conversation", *Language*, 50 (4), pp.696–735.

סרל (1969)

Searle, John Rogers, *Speech acts, an Essay in the philosophy of language*, Cambridge: Cambridge University Press.

סרל (1975)

Searle, John Rogers, "Indirect speech acts", in Cole, P. & Morgan (eds.) *Syntax and Semantics*, 3, Speech acts, New York: Academic Press, pp. 59–82.

עבאדי (תשנ"ח)

עבאדי עדינה, מטפורות בשיח הפוליטי בישראל, **חלקת לשון** 26, עמ' 56 – 67.

עמיר (תשס"ה),

עמיר עליזה, **הבניית דפוסי שליטה ומעורבות של המראיין בריאיון החדשותי ברדיו**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן.

עמיר (2010),

עמיר עליזה, **הבניית השליטה של המראינים בריאיון החדשותי באמצעות סגנונות הנימוס: מעורבות ועצמאות. העברית שפה חיה** ג' טורי, ר' בך-שחר וני בך-ארי (עורכים), חיפה: אוניברסיטת חיפה.

פומרנץ ואטקינסון (1984)

Pomerantz, Anita. M. & Atkinson, J. Maxwell, "Ethnomethodology, conversation analysis and the study of courtroom interaction", in Muller, D. J., Blackman, D. E. & Chapman, A.J. (eds.), *Topics in psychology and law* (pp. 283–294), Chichester: Wiley

פרייזר (1990)

Fraser, Bruce, "Perspective on politeness", *Journal of Pragmatics*, 14, pp. 219–236.

פרלמן ואולברכט-טייטקה (1958)

Perelman, Chaim & Olbrechts-Tyteca, Lucy, *Traite' de l'argumentation, La nouvelle rhetorique [The new rhetoric. A treatise on argumentation]* Paris: Presse Universitaires de France.

קראסניש ולומבלי (2004)

Crasnich, Sergio & Lumbelli Lucia, "Improving argumentative writing by fostering argumentative speech", In: Rijlaarsdam, H van den Berg & M. Couzijn (Eds.) *Effective learning and teaching of writing*, Dodrecht: Kluwer Academic Publishers.

מה בין דיון לוויכוח? 137

ריס-מילר (2000)

Rees-Miller, Janie, "Power, severity and context in disagreement". *Journal of Pragmatics* 32, pp. 1087–1111.